

Térbe írt (had)történet

Elméleti és módszertani vázlat

DOI 10.17047/HADTUD.2019.29.3.33

A bölcsészet- és társadalomtudományok különböző „fordulatainak” a hadtörténet és hadtudomány számára is pozitív hozadékai lehetnek. Érezhetően nőtt az antropológiai, kulturális emlékezeti szempontok beemelésére, valamint a hadviselés és a hadseregek tevékenységének tágabb szociokulturális összefüggésekbe ágyazására törekvés a kutatásokban. Ebből következően transzdiszciplináris tudományterületek mellett olyan hagyományos aldiszciplínák újra definiálása is megtörtént, mint a katonai földrajz. A tanulmányban a fenti folyamatok hatását és alkalmazási lehetőségeit vizsgálom a hadtörténeti kutatásokban. Felvázolom a különbözőképpen felfogott fizikai-szociális tér és hadsereg közötti viszony elméleti hátterét az újabb angol nyelvű szakirodalom tükrében, és saját kutatásaimból vett példákon (1948-as centenáriumi ünnepek, 1956-os halottak adatbázisa) illusztrálom az elemzés lehetőségeit.

A hadviselés művészete az emberi történelem kezdetétől elválaszthatatlan volt a tér használatától és uralmától, amelyre Szun-ce klasszikus művét szokás példaként idézni.¹ Bár első ránézésre talán evidensnek tűnik, egy hadsereg hogyan használja a teret (hadgyakorlatokon, lőterekként, háborúban csatatérként és így tovább), közelebbről tekintve a kérdéskör ennél jóval összetettebbnek bizonyul. Tanulmányomban ezért a különbözőképpen felfogott és tapasztalt tér és a hadseregek tevékenysége és annak hatása közötti összefüggések sokféle megközelítési módját és elemzési lehetőségeit mutatom be a teljesség igénye nélkül az újabb angolszász szakirodalom tükrében.

A hadtörténeti-hadtudományi kutatások új irányai

A bölcsészet- és társadalomtudományokban már évtizedek óta zajló térbeli fordulat (spatial turn) jól használható keretet jelent az erőszak- és hadtörténeti vizsgálódások számára is.² A tér, a térben zajló folyamatok tudományterületeket összekötő jelenségek;

1 Szun-ce: A háború művészete. Cartaphilus, Budapest, 2008

2 Warf, Barney and Arias, Santa (eds.): The Spatial Turn. Interdisciplinary Perspectives. Routledge, New York, 2009; A térbeli fordulat fogalmát és magyarországi recepcióját részletesen elemzi Gyáni Gábor: „Térbeli fordulat” és a várostörténet. *Korunk*, 18 (2007/7). 4–12.

egyaránt vizsgálódási területét képezik a bölcsészet- és társadalomtudományok, sőt a természettudományok különböző ágainak. Ezekben a tudományterületeken napjainkban is egyre fokozódó érdeklődés tapasztalható az anyagi kultúra irányába is, oly mértékben, hogy (különösen az angolszász irodalomban) egyenesen materiális fordulatról beszélhetünk.³ A fentiekben kívül jelentkező, olykor párhuzamosan futó nyelvi, szimbolikus, kulturális, emlékezeti paradigmák ráadásul nem is igen értelmezhetők egymástól elszigetelt jelenségként, hanem inkább a különböző módszertani megközelítések egymást kölcsönösen kiegészítő és inspiráló folyamataként vagy alrendszeriként.⁴

Az említett folyamatok hatása a klasszikus hadtörténetírásban is érzékelhető. Jay Winter az elsők között emelt be pszichológiai, antropológiai, kulturális emlékezeti szempontokat a háborúk történetének kutatásába.⁵ Jeremy Black egész kötetet szentelt a kulturális fordulat hadtörténeti hozadékainak elemzésére.⁶ Az új irányzatokban megfigyelhető a törekvés a hadviselés és a hadseregek tevékenységének tágabb szociokulturális összefüggésekbe ágyazására csakúgy, mint a háború következményeinek és emlékezetének számbavételére.⁷ Ez utóbbi irányba illenek a nők és a háború történetének közös pontjait feldolgozó kötetek is.⁸

Az elmúlt évtizedekben ezzel párhuzamosan a régészeti kutatásokban is elmozdulás történt a közelmúlt és a jelen „régészetének” új területei felé. A „jelenlévő múlt” vagy a közelmúlt konfliktusainak archeológiájáról születtek alapvető kiadványok.⁹ A hadirégészet fogalmát, angolszász gyökereinek és magyar irányainak összegzését,

-
- 3 Erről bővebben lásd például Hicks, Dan and Beaudry, Mary C. (Eds.): *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*. Oxford University Press, Oxford, 2010, 1–24.
 - 4 A témakörök összefüggéseit például Tilley, Christopher et al. (Eds.): *Handbook of Material Culture*. SAGE, London, 2006, 7–12.; 303–314. és Woodward, Ian: *Understanding Material Culture*. SAGE, London, 2007, 3–16. Az elmélet hazai recepciójához lásd Berta Péter: Szubjektumok alkotta tárgyak – tárgyak által konstruált szubjektumok. Interakció, kölcsönhatás, egymásrataltság – az „új” anyagkultúra-kutatásról. *Replika*, 63 (2008). 29–60.
 - 5 Winter, Jay: *Sites of Memory, Sites of Mourning. The Great War in European Cultural History*. Cambridge University Press, Cambridge, 1995 és Winter, Jay and Sivan, Emmanuel (Eds.): *War and Remembrance in the Twentieth Century*. Cambridge University Press, Cambridge, 1999. Különösen 6–39.
 - 6 Black, Jeremy: *War and the Cultural Turn*. Polity, Cambridge, 2012
 - 7 Lásd például Rousso, Henry: A New Perspective on the War. In: Echternkamp, Jörg and Martens, Stefan (Eds.): *Experience And Memory. The Second World War in Europe*. Berghahn, New York – Oxford, 2010, 1–9.; Audoin-Rouzeau, Stéphane és Anette Becker: Becker, Anette: 1914–1918. Az újraírt háború. *L’Harmattan–Atelier*, Budapest, 2006.; Bourke, Joanna: *New Military History*. In Hughes, Matthew and Philpott, William J. (Eds.) *Palgrave Advances in Modern Military History*. Palgrave Macmillan, New York, 2006, 258–280.
 - 8 Pető Andrea (Ed.): *Gender. War*. Macmillan Reference, Farmington Hills, Mich., 2017.; Woodward, Rachel and Duncanson, Claire (Eds.): *The Palgrave International Handbook of Gender and the Military*. Palgrave Macmillan, London, 2017
 - 9 Például Buchli, Victor and Lucas, Gavin (Eds.): *Archaeologies of the Contemporary Past*. Routledge, London – New York, 2001.; Harrison, Rodney: *Scratching the surface*. In: González-Ruibal, Alfredo (Ed.): *Reclaiming Archaeology, Beyond the Tropes of Modernity*. Routledge, London – New York, 2013, 44–55.; González-Ruibal, Alfredo: *Archaeology of the Contemporary Past*. In: Smith, Claire (Ed.): *Encyclopedia of Global Archaeology*. Springer, New York, 2014, 1683–1694.; Olsen, Bjørnar and Pétursdóttir Þóra (Eds.): *Ruin Memories. Materialities, Aesthetics and the Archaeology of the Recent Past*. Routledge, New York, 2014.; González-Ruibal, Alfredo and Moshenska, Gabriel (Eds.): *Ethics and the Archaeology of Violence*. Springer, New York, 2015

empirikus vizsgálatokon alapuló esettanulmányokkal kiegészítve hazánkban elsőként Négyesi Lajos mutatta be munkáiban.¹⁰ Muzeológiai, örökségvédelmi, kegyeleti megközelítéssel, úttörő munkának számítanak a Ravasz István által szerkesztett kötetek, amelyek szerzői egyebek mellett a katonatemetőket, háborús emlékműveket, katonai emlékhelyeket is összegyűjtötték.¹¹ A köteteken a kulturális emlékezet és emlékezeti helyek Pierre Nora-i fogalmának hatása is érzékelhető.

A fenti tudományterületeken tehát összeér a földrajzi, városi tér, (erőszakos) konfliktusok és a hadseregek tevékenységének, illetve ezek kulturális és materiális emlékezeti nyomainak kutatása. Ezek tágabb látószögű megközelítései pedig visszahatnak a hadtörténetre és hadtudományra is. Emellett egy másik aldiszciplína, a katonai földrajz újradefiniálása is megtörtént a közelmúlt angol nyelvű irodalmában. A terület új elméleti alapokra helyezését elsőként Rachel Woodward végezte el munkáiban, a szélesebb értelemben vett ember- vagy társadalomföldrajz szociológiai, antropológiai szempontjainak alkalmazásával, így tehát az új hadtörténeti vizsgálatokhoz hasonló trendet követve.¹²

Woodward kitágítja a katonai földrajz fogalmát, hiszen számára az épített vagy természeti környezet mindenhol magán hordja a katonai tevékenység nyomait. A hadseregek azokat a területeket is számba veszik, feltérképezik, bevonják terveikbe, amelyekeken közvetlenül nem fedezhetők fel ezek a nyomok. Így tehát számára szinte minden táj egyben katonai táj is.¹³ Ugyanakkor a katonaság tere nem korlátozódik a (fegyveres) konfliktus terére, ehelyett beletartoznak a katonaság békeidőben használt objektumai, így a laktanyák vagy a katonai kulturális emlékezet helyei, így az emlékművek is.¹⁴ A katonaság terét a modern szociológiai értelemben a földrajzi mellett társadalmi-kulturális vonatkozásaiban is értelmezi, hálózatok és kölcsönhatások jelenlétét feltételezve, épített vagy természeti környezet, katona és civil, ember és társadalom egymás közötti viszonyában.¹⁵

10 Négyesi Lajos: Csata- és hadszíntérkutatás – hadtörténeti régészet. *Hadtörténelmi Közlemények*, 116 (2003/1). 198–205.; Négyesi Lajos: Hadirégészet. *Hadtörténelmi Közlemények*, 121 (2008/1). 160–181.; Négyesi Lajos: Csatak néma tanúi. Budapest, 2010. A hadirégészet és a katonai örökség összefüggésire lásd újabban Polgár Balázs: Hadtörténeti régészet és kulturális örökségvédelem. *A Hadtörténeti Múzeum Értésítője*, 2018 különszám. 419–437.

11 Ravasz István (szerk.) Emlékek a hadak útja mentén. Avagy: hadtörténelem, kegyelet és hagyományörzés. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Petit Real, Budapest, 2006.; Ravasz István (szerk.): Emlékek a hadak útja mentén II. Avagy: hadtörténelem, kegyelet és társadalom. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2007

12 Woodward, Rachel: Military Geography. In: Douglas Richardson et al. (Eds.): *The International Encyclopedia of Geography. People, The Earth, Environment, And Technology*. John Wylie & Sons, Oxford, 2017.; Woodward, Rachel: Looking at Military Landscapes: Definitions and Approaches. In: Bellais, Renaud and Droff, Josselin (Eds.): *The Evolving Boundaries of Defence: An Assessment of Recent Shifts in Defence Activities*. Emerald Publishing UK, 2014, 141–155.; Woodward, Rachel: Military Geographies. In: Thrift, N. and Kitchen, R. (Eds.): *International Encyclopedia of Human Geography*. Elsevier, London, 2009, 122–127.; Woodward, Rachel: *Military Geographies*. Blackwell Publishing, Oxford, 2004

13 Woodward, Rachel: *Military Geography*. 3; Woodward, Rachel: *Looking at Military Landscapes*. 141–145.

14 Uo.

15 Woodward, Rachel: *Military Geography*. 4-6; Woodward, Rachel: *Looking at Military Landscapes*. 144–154.

A továbbiakban a fentiek alapján két lehetséges kutatási és módszertani irány mutatók be vázlatosan a (had)történet térbeli elhelyezésére, annak megjelenítésére és elemzésére vonatkozóan.

Térbe írt politikai üzenet. 1948 ünnepei és a honvédszászlók

Az 1948-as centenáriumi ünnepek jól illusztrálják a városi tér és annak szimbolikus használata, benne a (terep)tárgyak, események, testi gyakorlatok változatos kölcsönhatásait, azokon keresztül pedig az érzelmek, politikai üzenetek (propaganda), a társadalmi nyilvánosság és a fizikai tér feletti uralom gyakorlásának kifinomult eszköztárát.

1948 áprilisában (1941 után másodszer is) sor került a hadizsákmányként a Szovjetunióba vitt '48-as hadizászlók visszaadására, átírva az emlékévként eredeti programját.¹⁶ Ezzel március 15-éről a szabadság ünnepeként tematizált április 4-i dátumra helyeződött a hangsúlyt, amely az év során számtalan egyéb módon ismételt üzenetet támasztotta alá: 1848 örökségét a kommunista párt képviseli; követelése, így a nemzeti függetlenség és a szabadság a szovjet hadsereg segítségével valósultak meg. Az emlékévként eseményei ugyanakkor a hadsereg átalakításának ideológiai alapját jelentették.¹⁷

Áprilisban a Hősök terén került sor a 48-as honvédszászlók ünnepélyes visszaadására, ahol látványos koreográfia keretében a Kossuth Akadémia hallgatói vették át azokat egyenként a szovjet katonáktól. Ezután katonai kísérettel, a hagyományos reprezentációs útvonalon, az Andrássy úton kísérték a zászlókat, majd a menet érintette a Szabadság teret, ahol már állt a szovjet hősi emlékmű, amelynél az állami vezetők koszorút helyeztek el. Majd a Nemzeti Múzeumba vitték a 48-as műtárgyakat, ahol szeptemberig a centenáriumi kiállításon láthatta azokat a nagyközönség.¹⁸

Szeptemberben a honvédség százéves fennállására emlékező egyhetes ünnepségsorozat hivatalos megnyitóját a Gellérthegy tetején álló a Szabadság szobornál tartották. Innen indult a katonák és rendőrök részvételével zajló váltófutás a Budai Várban lévő 1848-as szoborhoz, ahol a verseny lezárultával szintén koszorúzási ünnepségre került sor. A levéltári iratokban fennmaradt eredeti tervezetből tudható, hogy a váltófutás irányát megfordították, felcserélve ezáltal annak kiinduló és végpontját.¹⁹ A csere magyarázatát is megtaláljuk a Honvéd című folyóirat tudósításában, amely (meglehetősen didaktikusan) így dekódolta a futás útvonalának üzenetét: „... szovjet csapatok által hozott felszabadulás tette lehetővé [...] a 48-as szabadságharc igazi és méltó megünneplését.”²⁰

16 A zászlók részletes leírását és a visszaadás körülményeit lásd Györkei Jenő – Cs. Kottra Györgyi: Dicső ereklyék. Az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc hadilobogóinak története. Zrínyi, Budapest, 2000.; Tulipán Éva: 1848 1948-ban. Múlthasználat és propaganda a néphadsereg születésének hajnalán. *Hadtörténelmi Közlemények*, 128 (2015/4). 1105–1112.

17 A hadsereg 1940-es évek végi átalakításának részleteiről lásd Nagy Tamás: Katonapolitika a hidegháború kezdetén, 1945–1948. *Valóság*, 46 (2003/6). 77–88.; Germuska Pál: A magyar középépipar. Hadiipar és haditechnikai termelés Magyarországon 1945 és 1980 között. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – Argumentum Kiadó, 2014, 56–57; Tulipán: 1848 1948-ban i. m. 1105–1112.

18 Györkei – Cs. Kottra: i. m. 19–27.

19 Jegyzőkönyv az MDP KV Katonai Bizottsága 1948. 08. 11-i üléséről. MNL OL M-KS-276. f. 54. cs. 7. őc.

20 Honvéd, 3 (1948/10). 10.

A Honvéd Hét második napján, szeptember 12-én talán még a tavaszi eseményeknél is látványosabb ünnepség keretében a Somogyi Béla út, Bajcsy-Zsilinszky út, Szent István körút, Margit-híd és a Mártírok útja útvonalon szállították a honvédzászlókat a Nemzeti Múzeumból a Hadtörténeti Múzeumba.²¹

Áprilisban és szeptemberben is a felszabadítóként ünnepelt Vörös Hadsereg került tehát a katonai ünnepségek középpontjába. Ez annak ellenére így történt, hogy 1848 a propagandában bemutatott emlékezete számos paradox elemet hordozott, és a „felszabadító Vörös Hadsereg” ünneplése három évvel Magyarország elfoglalása után, amikor még jól emlékeztek erőszakos fellépésére, messze nem volt problémamentes.²²

A 48-as zászlók visszaadásával hangsúlyossá tett politikai üzenetet Budapest utcáinak bejárásával, mintegy a város felszínére írva, térben is megjelenítették. A kézzelfogható (terep)tárgyak, valamint az ezekhez kötődő szertartások, testi gyakorlatok és érzelmi töltet mind-mind az üzenet emlékezetbe vésését segítette elő.²³

(Had)történeti adatok ábrázolása térinformatikai adatbázisban.

Az 1956-os budapesti halottak téradatbázisa

A térbeli aspektusok figyelembevételével zajló kutatás másik lehetséges iránya a térinformatikai adatbázisok alkalmazhatóságának vizsgálata (had)történeti adatok megjelenítésében vagy új szempontú rendezésében. Ennek egy kísérleti jellegű feldolgozása az *1956-os budapesti halottak téradatbázisa*, amely a forradalmi eseményekkel összefüggésben Budapesten elhunytak adatait jeleníti meg mai és közel egykorú térképretegre vetítve a Hungaricana portálon.²⁴ Az adatbázis az áldozatok azonosítását szolgáló személyes adatok mellett a halálesetre vonatkozó információkat, illetve azok térbeli és időbeli bizonytalanságait is tartalmazza.²⁵

21 Györkei – Cs. Kottra: i. m. 19–27.; *Szabad Nép*, 6. (1948. 09. 14.) 211. 1.

22 Az emlékvé üzenetének ambivalens jegyeit lásd Gerő András (szerk.): *Az államosított forradalom. 1848 centenáriuma. Új Mandátum*, Budapest, 1998, 17–19. A szovjet hadsereg magyarországi tevékenységének árnyoldalairól ír Ungváry Krisztián: *Budapest ostroma (7. kiad.)*. Corvina, Budapest, 2013.; Pető Andrea: *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak története Magyarországon a II. világháború alatt*. Jaffa, Budapest, 2018. Bár a háborút követően a társadalom egy jó részében munkálhatott a felejtés és újrakezdés igénye, 1848 kommunisták által sokáig sikeresen uralt emlékezete mind 1956-ban, mind 1989-ben fontos mobilizáló erőként jelentkezett a hatalom elleni küzdelmekben. A magyar katonaság és a szovjet hadsereg 1956-os szerepéről részletesen lásd Horváth Miklós: *1956 hadikronikája*. Akadémiai, Budapest, 2003

23 Az emlékezet helyhez rögzítettségét és egyéb stabilizátorait tárgyalja Assmann, Aleida: *Cultural Memory and Western Civilization*. Functions, Media, Archives. Cambridge University Press, Cambridge, 2011, 238–253., 281–324.; Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz, Budapest, 1999, 49–64.; Connerton, Paul: *How Societies Remember*. Cambridge University Press, Cambridge, 1989. Az emlékeztetés városi térben megjelenő jeleit és az identitás térbeliségét elemzi Gyáni Gábor: „Térbeli fordulat” és a várostörténet. *Korunk*, 18 (2007/7). 4–12.; és Gyáni Gábor: *A város és az imaginárius történelem*. *Irodalmi Szemle*, 56 (2013/6). 8–20.

24 Molnár Gábor – Tulipán Éva: *1956-os forradalom és szabadságharc budapesti áldozatainak térinformatikai adatbázisa*, 2016. Hungaricana portál. <https://hungaricana.hu/hu/budapest-idokep/1956-halottak-terkep/> (Letöltés: 2019. 02. 20.)

25 Tulipán Éva – Molnár Gábor: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc budapesti halottainak térinformatikai adatbázisa*. *Betekintő*, 2016. 3.

Az elkészült téradatbázis egy további térinformatikai kutatás pilot projektjének is tekinthető. Értékeléséhez és lehetséges további kutatási-módszertani irányokhoz érdemes azt szűkebb és tágabb kontextusba helyezni, így a továbbiakban röviden áttekinthet az interneten elérhető hasonló hazai és külföldi történeti téradatbázisokat.

A megvalósult magyar internetes történeti térprojektek közül számos köthető hadtudományi–hadtörténeti témákhoz. Nem szorosan vett térinformatikai adatbázis, de az első ilyen jellegű hazai munka Mihályi Balázs térképtudományi nézőpontú feldolgozása Budapest ostromáról.²⁶

2010 óta már több hasonló erőszak- és várostörténeti adatbázis készült. Az ELTE Társadalomtudományi Karán fejlesztették a *Konfliktustérképek. Integrált térinformatikai rendszert*. A projekt honlapján térképre vetítve olyan témákhoz találhatunk részletes adatokat, mint az 1848 etnikai színezetű konfliktusok és antiszemita erőszak, a 19–20. században elkövetett antiszemita atrocitások és pogromok, az 1918–19-es vörös és fehérterror, a második világháború idején a Délvidéken elkövetett atrocitások, a zsidó és roma holokauszt helyszínei vagy az 1956-os forradalom alatti erőszakos események, sortűzek.²⁷

Tabajdi Gábor önállóan és Ungváry Krisztiánnal közösen is publikált több kötetet a Jaffa Kiadónál Budapest 20. századi történetére vonatkozóan.²⁸ A *Budapest a diktatúrák árnyékában* című könyvhöz honlap is kapcsolódik, amelyen Google térképen kereshetők a korszak fontosabb budapesti helyszínei, amelyekhez rövid leírások és fényképek is kapcsolódnak.²⁹

A (Vera and Donald Blinken) Open Society Archives 2014-ben készítette el a zsidónak minősülő magyar állampolgárok részére 1944 júniusa és decembere között kényszerlakhelyül kijelölt budapesti házak térképes adatbázisát. A csillagos házak történetéhez a látogatók is írhatnak bejegyzéseket.³⁰

A 60. évfordulóra készült el a *Magyar Október*, az 1956-os forradalom online térképes adatbázisa.³¹ A tanulmány témaköre szempontjából különösen a honlap *Film és fotó* alfejezete érdekes, amelyen országosan, és Budapestre vonatkozóan részletesebben kereshetünk a geokódolt fotó- és filmadatokban. A téradatbázisban elérhető filmek a Magyar Nemzeti Filmarchívum, a fotók jórészt a Fortepan gyűjteményéből származnak.

26 Mihályi Balázs: Budapest ostromának (1944–45) kartográfiai feldolgozása. (Szakdolgozat) 2003. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakkonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/budapest-ostroma-5C6C/budapest-ostromanak-1944-45-kartografiai-feldolgozasa-5C6D/> (Letöltés: 2019. 02. 20.)

27 Barna Ildikó et al.: Társadalmi és etnikai konfliktusok a 19–20. században. Konfliktustérképek. 2012. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_maps&view=layouts&Itemid=192 (Letöltés: 2019. 02. 20.)

28 Ungváry Krisztián – Tabajdi Gábor: Budapest a diktatúrák árnyékában. Titkos helyszínek, szimbolikus terek és emlékhelyek a fővárosban. Jaffa, Budapest, 2012a.; Tabajdi Gábor: Budapest a titkosszolgálatok hálójában, 1945–1989. Jaffa, Budapest, 2015; Tabajdi Gábor: Budapest a szabadság napjaiban, 1956. Jaffa, Budapest, 2016

29 Ungváry Krisztián – Tabajdi Gábor: [Titkosbudapest.hu](http://titkosbudapest.hu). 2012b.

30 Csillagos házak, 2014. <http://www.csillagoshazak.hu/#> (Letöltés: 2019. 02. 20.)

31 Magyar Október, 2016. <http://www.magyaroktober.hu/terkep> (Letöltés: 2019. 02. 20.)

A fentiekhez képest jóval nagyobb volumenű vállalkozás a 2016 óta zajló Budapest Időgép projekt.³² A portál adatgazdagságát is mutatja, hogy alrendszerei között található Budapest 1837 és 1937 közötti térképei, budapesti levéltári iratok térképes adatbázisai, illetve itt kapott webes felületet az 1944-es budapesti légifotók és az 1956-os budapesti halottak adatbázisa is.³³ A Hungaricana portál felületén több milliós digitálizált forrás bázisán, geokódolt adatok keresésére és térképes megjelenítésére nyílik lehetőség, ezáltal „a térben és időben történő barangolást kínálja interaktív térképeken” a látogató számára.³⁴

A fenti adatbázisok a térbeli bölcsészet (geohumanities) vagy digitális bölcsészet (digital humanities) innovatív területéhez kapcsolhatók. A megközelítések újdonságát mutatja, hogy magyar nyelven csupán a tavalyi évben indult útjára a területre fókuszáló internetes folyóirat.³⁵ A folyóirat első számában az 1956-os budapesti halottak adatbázisát, mint a Budapest Időgép alkalmazásának pozitív irányát említik, kiemelve, hogy bár a levéltári források digitalizálása és georeferálása önmagában komoly tudományos munka, „... az adatok és térképek ilyen szintű és mennyiségű feldolgozása és összekapcsolása az, ami valódi hozzáadott értéket hoz létre”.³⁶

A számos külföldi jó gyakorlat közül a hely szűke miatt csupán két példát ragadok ki. Az első a Stanford Egyetem által indított *Spatial History Project*.³⁷ A kutatás egyik alprojektje magyar (erőszak)történeti vonatkozású: a budapesti gettósításhoz kapcsolódó mobilitási térkép és dinamikus téradatok kezelésének műhelyitkaiba nyújt bepillantást.

A második példa az Európai Unió 2014-ben indult *Digital Research Infrastructure for the Arts and Humanities* elnevezésű kutatási programja.³⁸ A terület fontosságát és aktualitását egyaránt mutatja, hogy a DARIAH *GeoHumanities* munkacsoportjának feladata éppen a térbeli fordulat által összeérő bölcsészet-, társadalom- és földtudományok, valamint a digitális technológiák lehetséges közös fejlesztéseinek digitális tartalmak és képzések segítségével történő elérhetővé tétele.³⁹

32 Budapest időgép, 2016–2019. Hungaricana portál. <https://hungaricana.hu/hu/budapest-idogep/> (Letöltés: 2019. 02. 20.)

33 A Budapest Időgép részletes leírását lásd Kokas Károly és Biszak Sándor: Budapest Időgép. *Digitális Bölcsészet*, 1 (2018. szeptember). 175–184. <https://doi.org/10.31400/dh-hun.2018.1.231> (Letöltés: 2019. 02. 20.)

34 Hungaricana fejlesztés és Budapest időgép. Hungaricana portál. <https://hungaricana.hu/hu/nka25/leveltar/hungaricana-fejleszt-es-budapest-idogep/> (Letöltés: 2019. 02. 20.)

35 *Digitális Bölcsészet*, 1. (2018. 09. 19). DOI <https://doi.org/10.31400/dh-hun.2018.1> (Letöltés: 2019. 02. 20.)

36 Kokas és Biszak: i. m. 183.

37 Részletes bemutatását lásd Steiner, Erik: The Spatial History Project. *Intelligent Cities: Case study*. In: Piedmont-Palladino, Susan, editor: *Intelligent Cities*. National Building Museum, Washington DC, 2011, 36–41.

38 Részletekért lásd DARIAH in a Nutshell. <https://www.dariah.eu/about/dariah-in-nutshell/> (Letöltés: 2019. 02. 20.)

39 GeoHumanities, DARIAH. <https://www.dariah.eu/activities/working-groups/geohumanities/> (Letöltés: 2019. 02. 20.)

Összegzés

A hagyományos (had)történeti kutatásokhoz csakúgy, mind a térinformatikai adatbázisok építéséhez elengedhetetlen azok társadalomtudományi elméleti alapokra helyezése, és a kutatási eredmények értelmezéséhez is szükséges ez a háttér. A tanulmányban bemutatott irányok az erőszak-történet, kulturális emlékezet mellett a külföldön is innovatívnak számító materiális kultúrakutatás és digitális bölcsészet kerekeiben is relevánsak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Assmann, Aleida: *Cultural Memory and Western Civilization. Functions, Media, Archives*. Cambridge University Press, Cambridge, 2011
- Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz, Budapest, 1999
- Audoin-Rouzeau, Stéphane és Anette Becker: *1914-1918. Az újraírt háború*. L'Harmattan–Atelier, Budapest, 2006
- Barna Ildikó et al.: *Társadalmi és etnikai konfliktusok a 19–20. században. Konfliktustérképek. Integrált Térinformatikai Rendszer*. ELTE, Budapest, 2012.
http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_maps&view=layouts&Itemid=192
- Berta Péter: Szubjektumok alkotta tárgyak – tárgyak által konstruált szubjektumok. Interakció, kölcsönhatás, egymásrautaltság – az „új” anyagikultúra-kutatásról. *Replika*, 63 (2008). 29–60.
- Black, Jeremy: *War and the Cultural Turn*. Polity, Cambridge, 2012
- Bourke, Joanna: *New Military History*. In: Hughes, Matthew and Philpott, William J. (Eds.): *Palgrave Advances in Modern Military History*. Palgrave Macmillan, New York, 2006, 258–280.
- Buchli, Victor and Lucas, Gavin (Eds.): *Archaeologies of the Contemporary Past*. Routledge, London–New York, 2001
- Budapest időgép, 2016–2019. *Hungaricana portál*. <https://hungaricana.hu/hu/budapest-idogep/>
- Connerton, Paul: *How Societies Remember*. Cambridge University Press, Cambridge, 1989
- Csillagos házak, 2014. <http://www.csillagoshazak.hu/#>
- DARIAH in a Nutshell <https://www.dariah.eu/about/dariah-in-nutshell/> Digitális Bölcsészet, 1. (2018. 09. 19). DOI <https://doi.org/10.31400/dh-hun.2018.1>
- GeoHumanities, DARIAH. <https://www.dariah.eu/activities/working-groups/geohumanities/>
- Germuska Pál: *A magyar középgepipar. Hadiipar és haditechnikai termelés Magyarországon 1945 és 1980 között*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Argumentum Kiadó, Budapest, 2014
- Gerő András (szerk.): *Az államosított forradalom. 1848 centenáriuma. Új Mandátum*, Budapest, 1998
- González-Ruibal, Alfredo: *Archaeology of the Contemporary Past*. In: Smith, Claire (Ed.): *Encyclopedia of Global Archaeology*. Springer, New York, 2014, 1683–1694
- González-Ruibal, Alfredo and Moshenska, Gabriel (Eds.): *Ethics and the Archaeology of Violence*. Springer, New York, 2015
- Gyáni Gábor: „Térbeli fordulat” és a várostörténet. *Korunk*, 18 (2007/7). 4–12.
- Gyáni Gábor: A város és az imaginárius történelem. *Irodalmi Szemle*, 56 (2013/6). 8–20.
- Györkei Jenő – Cs. Kottra Györgyi: *Dicső ereklyék. Az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc hadilobogóinak története*. Zrínyi, Budapest, 2000
- Harrison, Rodney: *Scratching the surface*. In: González-Ruibal, Alfredo (Ed.): *Reclaiming Archaeology. Beyond the Tropes of Modernity*. Routledge, London–New York, 2013, 44–55.
<https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9780203068632.ch3>
- Hicks, Dan and Beaudry, Mary C. (Eds.): *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*. Oxford University Press, Oxford, 2010, 1–24.

- Horváth Miklós: 1956 hadikronikája. Akadémiai, Budapest, 2003
- Hungaricana fejlesztés és Budapest idögép.
<https://hungaricana.hu/hu/nka25/leveltar/hungaricana-fejleszt-es-budapest-idogep/>
- Kokas Károly és Biszak Sándor: Budapest Idögép. Digitális Bölcsészlet 1. (2018. szeptember), 175–184.
<https://doi.org/10.31400/dh-hun.2018.1.231>
- Magyar Október, 2016. <http://www.magyaroktober.hu/terkep>
- Mihályi Balázs: Budapest ostromának (1944–45) kartográfiai feldolgozása. (Szakdolgozat) 2003
<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakkonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/budapest-ostroma-5C6C/budapest-ostromanak-1944-45-kartografiai-feldolgozasa-5C6D/>
- Molnár Gábor – Tulipán Éva: 1956-os forradalom és szabadságharc budapesti áldozatainak térinformatikai adatbázisa, 2016. Hungaricana portál.
<https://hungaricana.hu/hu/budapest-idogep/1956-halottak-terkep/>
- Nagy Miklós Mihály: Magyarország hadtörténeti földrajza. (A magyar hadtörténelem földrajzi alapjai) (PhD-értekezés) Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola, Pécs, 2014
- Nagy Tamás: Katonapolitika a hidegháború kezdetén, 1945–1948. *Valóság*, 46 (2003/6). 77–88.
- Négyesi Lajos: Csata- és hadszíntérkutatás – hadtörténeti régészet. *Hadtörténelmi Közlemények*, 116 (2003/1). 198–205.
- Négyesi Lajos: Csatak néma tanúi. Budapest, 2010
- Négyesi Lajos: Hadirégészet. *Hadtörténelmi Közlemények*, 121 (2008/1). 160–181.
- Olsen, Bjørnar and Pétursdóttir Þóra (Eds.): *Ruin Memories. Materialities, Aesthetics and the Archaeology of the Re-cent Past*. Routledge, New York, 2014
- Pető Andrea: Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak története Magyarországon a II. világháború alatt. Jaffa, Budapest, 2018
- Pető Andrea (Ed.): *Gender. War*. Macmillan Reference, Farmington Hills, Mich., 2017
- Polgár Balázs, Hadtörténeti régészet és kulturális örökségvédelem. *A Hadtörténeti Múzeum Értésítője*, 2018 különszám. 419–437.
- Ravaszh István (szerk.) Emlékek a hadak útja mentén. Avagy: hadtörténelem, kegyelet és hagyományörzés. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Petit Real, Budapest, 2006
- Ravaszh István (szerk.) Emlékek a hadak útja mentén II. Avagy: hadtörténelem, kegyelet és társadalom. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2007
- Rouso, Henry: A New Perspective on the War. In Echternkamp, Jörg and Martens, Stefan (Eds.) *Experience And Memory. The Second World War in Europe*. Berghahn, New York–Oxford, 2010, 1–9.
- Steiner, Erik: The Spatial History Project. *Intelligent Cities: Case study*. In: Piedmont-Palladino, Susan, editor: *Intelligent Cities*. National Building Museum, Washington DC, 2011, 36–41.
- Szun-ce: A háború művészete. Cartaphilus, Budapest, 2008
- Tabajdi Gábor: Budapest a titkosszolgálatok hálójában, 1945–1989. Jaffa, Budapest, 2015
- Tabajdi Gábor: Budapest a szabadság napjaiban, 1956. Jaffa, Budapest, 2016
- Tilley, Christopher et al. (Eds.): *Handbook of Material Culture*. SAGE, London, 2006, 7–12., 303–314.
- Tulipán Éva: 1848 1948-ban. Múlthasználat és propaganda a néphadsereg születésének hajnalán. *Hadtörténelmi Közlemények*, 128 (2015/4). 1105–1112.
- Tulipán Éva – Molnár Gábor: Az 1956-os forradalom és szabadságharc budapesti halottainak térinformatikai adatbázisa. *Betekintő*, 2016. 3.
http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2016_3_tulipan_molnar_0.pdf
- Ungváry Krisztián: Budapest ostroma (7. kiad.). Corvina, Budapest, 2013
- Ungváry Krisztián – Tabajdi Gábor: Budapest a diktatúrák árnyékában. Titkos helyszínek, szimbolikus terek és emlékhelyek a fővárosban. Jaffa, Budapest, 2012a.
- Ungváry Krisztián – Tabajdi Gábor: *Titkosbudapest.hu*. 2012b. <http://www.titkosbudapest.hu/index>
- Warf, Barney and Arias, Santa (eds.): *The Spatial Turn. Interdisciplinary Perspectives*. Routledge, New York, 2009

- Winter, Jay: *Sites of Memory, Sites of Mourning. The Great War in European Cultural History*. Cambridge University Press, Cambridge, 1995
- Winter, Jay and Sivan, Emmanuel (Eds.): *War and Remembrance in the Twentieth Century*. Cambridge University Press, Cambridge, 1999
- Woodward, Ian: *Understanding Material Culture*. SAGE, London, 2007
- Woodward, Rachel: *Military Geography*. In: Douglas Richardson et al. (Eds.): *The International Encyclopedia of Geography. People, The Earth, Environment, And Technology*. John Wiley & Sons, Oxford, 2017
- Woodward, Rachel: *Looking at Military Landscapes: Definitions and Approaches*. In: Renaud Bellais and Josselin Droff eds. *The Evolving Boundaries of Defence: An Assessment of Recent Shifts in Defence Activities*. Emerald Publishing UK, 2014, 141–155.
- Woodward, Rachel: *Military Geographies*. In: Thrift N. and Kitchen R. eds. *International Encyclopedia of Human Geography*. Elsevier, London, 2009, 122–127.
- Woodward, Rachel: *Military Geographies*. Blackwell Publishing, Oxford, 2004
- Woodward, Rachel and Duncanson, Claire (Eds.): *The Palgrave International Handbook of Gender and the Military*. Palgrave Macmillan, London, 2017